

Ібоя Самборовскі-Нодь

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

PhD, кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: sznibolya@kmf.uz.ua

ORCID.org/<https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>

**Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви
та наслідки цього процесу**

Анотація. Метою статті є реконструювати процес налагодження контактів між Закарпатською реформатською церквою та органом нової радянської влади – Радою у справах релігійних культів (РСРК), визначення так званої контактної особи між державою та конфесією, а також наслідки безуспішних виборів такої особи. **Методологія** дослідження базується на аналізі маловідомих і невідомих архівних джерел Синодського архіву Реформатської церкви Угорщини, Державного архіву Закарпатської області та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що в українських дослідженнях історії церков проблематика реформатів Закарпаття досліджувалася лише частково і не в хронологічній послідовності, хоча загалом історії протестантів приділялася широка увага. **Висновки.** Авторка дійшла висновку, що після приходу радянських військ на Закарпаття церковна структура реформатів (кальвіністів) зазнала значних втрат, оскільки з трьох пробств (благочинних) місце служби залишили двоє, а зі 113 священників – 25. Орієнтовно 20–25 % членів релігійних громад (чоловіків) депортували, повідомляючи, що нібито ведуть їх на триденні відновлювальні роботи. Хаотичність ситуації посилює те, що Рада у справах релігійних культів не дозволила в 1946 році державну реєстрацію реформатів, поки вони не мають так званого обласного уповноваженого. Очевидно, що РСРК не володіло інформацією ні стосовно структурної побудови реформатів, ні стосовно їх адміністративно-територіального поділу, ні стосовно кількості вірян. Коли ж відбулися вибори обласного уповноваженого, проблема виникла через те, що його особу не узгодили з уповноваженим у справах релігій у Закарпатській області. У відсутності погоджувальних консультацій органи влади вбачали удар по своєму авторитету, тож РСРК вирішила відновити його так, що визнала недійсними результати виборів й одночасно доручила КДБ організувати стеження за обраним Іштваном Дьорке та близькою до нього організацією «Коло східних братів». КДБ кваліфікував діяльність І. Дьорке як антидержавну. Рада у справах релігійних культів бажала бачити обласним уповноваженим Дюлу Барі, оскільки вбачала в ньому не просто компромісну фігуру, а й людину, яка буде служити інтересам влади. Зрештою, РСРК також визнала, що не має достатньо інформації стосовно реформатів, тож розпочала процес їх повного перепису, не виключаючи і можливості злиття реформатської церкви із Всесоюзною радою Євангельських християн-баптистів.

Ключові слова: Дюла Барі (угор. *Bary Gyula*), Закарпаття, Закарпатська реформатська церква, Іштван Дьорке (угор. *Györke István*), радянська влада, реформати (кальвіністи).

Постановка проблеми. Події другої половини 1940-х років, що передували створенню Закарпатської реформатської церкви, залишаються майже білою плямою в історії українських протестантських церков. Зважаючи на її унікальну організаційну структуру – синодально-пресвітеріальний принцип, принцип автономії громад тощо, це була така церква, яку радянська влада не змогла включити до на той час зрозумілої їй та уніфікованої класифікації церковних організацій. Процес, який пережили закарпатські реформати у 1944–1947 роках, можна назвати атиповим.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У сучасній українській історіографії питанням протестантських конфесій краю, зокрема проблемою відносин між реформатами та Радянською державою, займалися різні дослідники, вивчаючи цю тематику з різних поглядів. Серед досліджень маємо монографії, в яких дано загальну характеристику релігійно-церковного життя аналізованого періоду (наприклад, монографії В. Пащенко [Пащенко, 2002], О. Лисенка [Лисенко, 1998] та стаття П. Бондарчука [Бондарчук, 2010]). Ґрунтовну наукову джерельну базу має монографія В. Войналовича, де закарпатським реформатам присвячено окремий підрозділ [Войналович, 2005]. Є праці, які безпосередньо займаються питанням реформатів Закарпаття після 1944 року Л. Капітан [Капітан, 2013/1, 2013/2], І. Шерстюк [Шерстюк, 2012], І. Саламаха

[Саламаха, 2001], О. Лешко [Лешко, 2002, 2003]. Проте у цих дослідженнях увагу сконцентровано на окремих моментах чи подіях, або особистостях без розміщення їх у точному хронологічному чи причинно-наслідковому порядках, а також із використанням як джерела насамперед документів РСРК. Саме тому тему нашої публікації, де використано спогади учасників тих подій, матеріали з церковного та державного архівів, а також Синодського архіву Реформатської церкви Угорщини (Будапешт), вважаємо актуальною.

Мета статті. Авторка ставить за мету висвітлити ті історичні обставини, які після 1944 року детермінували діяльність історичних церков краю, зокрема реформатів (кальвіністів). Також розкрити, як радянський режим реалізовував авторитарний тиск на реформатів; як він перешкодив, щоби релігійна громада через власні внутрішні механізми обрала керівництво церкви, а потім обласного уповноваженого.

Виклад основного матеріалу. Рятуючись від навали радянських військ на Закарпаття у жовтні 1944 року, частина реформатського духовенства, зокрема й два пробсти (угор. *esperes*), покинули край [Fodor, 2017 : 99]. Згідно зі секретною постановою № 0036 Військової ради 4-го Українського фронту, виданою 13 листопада 1944 року, передбачалася депортація військовопов'язаних осіб німецької та угорської національностей віком від 18 до 50 років, яку подавали як залучення до триденних відновлювальних робіт. Ці заходи радикально зменшили кількість вірян реформатської конфесії, оскільки інтернування та примусові роботи забрали в середньому 20–25 % членів релігійних громад [MRE ZSL 2f. 41d. 1947/1726 : 1]. Розміри матеріальної шкоди, завданої війною, були відносно незначними, адже більшість церков залишилися цілими, а парохії, хоча з більшими-меншими руйнуваннями, але стояли. Ці збитки ускладнили зовнішнє життя церкви тільки в окремих місцях і незначною мірою. Натомість труднощі виникали через те, що традиційні обласні церковні структури існували тільки на папері, бо і мараморосько-угочанський, і ужанський пробсти покинули свої місця служби. Єпископ Затисянської реформатської єпархії (угор. *Tiszántúli Református Egyházkerület*) Імре Рейвес (угор. *Révész Imre*) у своєму циркулярі від 18 січня 1945 рекомендував за доцільне, щоби головні секретарі або ж пасторський суддя ради (угор. *tanácsbíró* – особа, що ухвалювала рішення в спірних питаннях, які належать до відання церкви), які залишилися в церковних округах (угор. *egyházmegye*), взяли на себе адміністративні обов'язки та функції керівника [Horkay, 1998 : 103–105]. Відповідно посадові обов'язки мараморосько-угочанського пробста перебрав на себе священник з Фанчикова, секретар церковного округу Шандор Лайош, а ужанського – священник з села Сюрте, пасторський суддя ради Бейла Генчі, але тоді тимчасово вони не робили ніяких кроків. Тільки пробст Березького округу Дюла Барі став єдиним, хто залишився на місці, попри те, що вже у 1941 році досяг пенсійного віку та мав серйозні проблеми з серцем [Szamborovszkyné Nagy, 2020 : 169-170]. Органи безпеки регулярно викликали мараморосько-угочанського пробста на допити, а пробста Березького округу постійно «дїставала» сільрада його рідного села. Не дозволялися збори духовенства, загальні збори церковного округу, дні громади, конференції вірян тощо [MRE ZSL 2f. 41d. 1947/1726 : 2]. Влада, хоч і невеликими кроками, але одразу ж розпочала утиски історичних церков краю. Ця політика, зокрема, передбачала: секуляризацію, націоналізацію церковних шкіл, витіснення уроку Закону Божого з навчальних закладів, а згодом і повна його заборона, націоналізація церковного майна громад, оголошення церковних будівель комунальним майном. Такі заходи унеможливили свободу родини, громади і, зрештою, самої церкви, зумовили їх повну залежність від держави. Коли у січні 1946 року відповідно до радянсько-чехословацької угоди край офіційно ввійшов до складу Радянського Союзу, на території області набуло чинності законодавство УРСР. Петро Вільховий, який очолював РСРК Української РСР, навесні 1946 року відвідав нову адміністративну одиницю. Неприхованою метою його візиту було обрання відповідної людини на пост місцевого уповноваженого у справах релігійних культів, а також ознайомлення з ситуацією на місці. Зрештою, цю посаду в Закарпатській області посів Сергій Лямін-Агафонов, який отримав у підпорядкування трьох співробітників [ДАЗО. Ф. Р-1490, Оп.1. Од.зб.11. Арк.4]. П. Вільховий побажав новим працівниками якомога швидше вивчити історію та етнографію краю, аби розуміти й орієнтуватися в сучасних (на той час) релігійних рухах. Також була висловлена рекомендація освоїти місцеві мови, що значно допоможе в їхній роботі [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.14. Арк.2]. Крім цього, П. Вільховий побував у Мукачеві, де зустрівся й провів перемовини з двома міськими священниками – реформатським Йожефом Ковачем (угор. *Kovács József*) та баптистським Євгеном Штумпфом (угор. *Stumpf Jenő*). Реалії зустрічі зафіксовані у двох різних джерелах. Автор першого – доповідної записки – писав: «У Мукачеві ми мали можливість зустрітися з мукачівським священником Йожефом Ковачем та мукачівським баптистським проповідником Євгеном Штумпфом, у товаристві яких обговорили організаційні питання з міністром культури України, що прибув з Києва» [MRE ZSL 2f. 41d. 1947/1726 : 3]. Друге джерело – спогади колишнього священника Барнабаш Горкої (угор. *Horkay Barnabás*), з яких дізнаємося: «...У Мукачеві побував Вільховий, уповноважений у справах релігій з Києва.

Він зустрівся і з реформатським священником. Під час розмови були присутні кілька духівників із дружнього кола» [Норка, 1998 : 111]. Київський чиновник «поставив питання, владу якого уряду визнають закарпатські реформатські священники: радянського чи угорського? [...] Наша відповідь була такою. Дотримуючись Святого Письма, кожен віруючий реформатський духівник має слухатися вищої влади, яку настановив над нами Бог. Так угорські реформатські священники, бачачи настання змін та усвідомлюючи всі їхні наслідки, не можуть зробити нічого іншого, як підпорядкуватися владі радянського уряду» [MRE ZSL 2f. 41d. 1947/1726 : 3]. Нова влада вже на цьому етапі шукала вирішення того, як можна підпорядкувати протестантів державному контролю. Для вирішення цієї проблеми обрано організацію євангельських християн-баптистів, які мали тоді на Закарпатті 56 громад/парафій, з них 10 – угорських [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.1. Арк.6]. 22 лютого 1946 року на конференції, проведеній у Мукачеві, «вільні християни» на папері приєдналися до Всесоюзної ради Євангельських християн-баптистів, але пізніше відкликали свою згоду [Лешко, 2002 : 105–114].

С. Лямін-Агафонов у червні 1946 року звернувся з офіційним листом, зареєстрованим під номером XVI-268/1946, до керівників трьох реформатських церковних округів із вимогою подати список священників, які працюють у їхніх округах. Першим ще 11-го липня відправив такий реєстр мараморосько-угочанський пробст Шандор Лайош. У ньому вказано 24 прізвища [ДАЗО. Ф. Р-1490, Оп.1. Од.зб.9. Арк.9–10]. Ужанський пробст Бейла Генчі відправив дані про 20 духівників 15-го липня [ДАЗО. Ф. Р-1490, Оп.1. Од.зб.9. Арк.11]. А з березького церковного округу відомості про 31 священника надійшли 23-го липня [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.9. Арк.5–6]. Пізніше, 14-го жовтня, пробст Дюла Барі додав дані ще про трьох осіб, повідомивши, що раніше в Білках, Іршаві та Сваляві якраз не було священників [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.9. Арк.16]. Отже, згідно з цими даними влітку 1946 року на Закарпатті служило 88 реформатських священників. Зважаючи, що за офіційними даними 1941 року зареєстровано 113 священників і помічників священників, а восени 1944 року підтверджено виїзд приблизно 23–25 представників духовенства, тоді кількість у 88 осіб, які залишилися на місці, є цілком реальною цифрою.

Таблиця 1

Кількісні дані про закарпатських реформатів

(джерело: власне редагування на основі FODOR, 2016 : 173–174.)

	Дані 1941 року	Липень 1946 року
Кількість священників	90	88
Кількість помічників священників	23	–
Кількість громад	93	91
Кількість вірян-реформатів	92.949	–
Кількість церков	90	90
Кількість парохій	85	?
Кількість церковних шкіл	57	–

Проте у звіті за 1946 рік, поданому 27 лютого 1947 року Радою у справах релігійних культів до Ради Міністрів СРСР на ім'я В. Молотова, вказується 99 реформатських громад, що на шість більше від даних 1941 року [РГАСПИ. Ф. 82, Оп.2, Д.498, Л.105]. Різниця в цифрах, за нашим припущенням, пов'язана із врахуванням громад у місцях некомпактного проживання угорців.

19 грудня 1946 року С. Лямін-Агафонов письмово повідомив березького пробста Дюлу Барі, що чекає на нього 23 грудня в Ужгороді. Однак благочинний телеграфував, що через хворобу не зможе приїхати, а в листі від 15 січня 1947 року звернувся до Іштвана Дьорке з таким проханням: «Оскільки громадська думка нашої церкви вважає мене керівником трьох церковних округів, і таку потребу я визнаю, але на практиці пов'язані з цим завдання виконувати не можу, за ініціативою інших, та й за власним рішенням звертаюся до Вашої Милості з проханням очолити замість мене реформатську церкву на Закарпатті» [Вагу/1]. Наступного дня, 16-го січня, Д. Барі у листі до обласного уповноваженого С. Ляміна-Агафопова повідомив: «Оскільки стан мого здоров'я ні зараз – ні, ймовірно, у ближчому майбутньому – не дозволяє брати на себе ризики, пов'язані з подорожами, – замість себе уповноважую представляти всю Закарпатську реформатську церкву Іштвана Дьорке, священника з села Берегуйфолу, секретаря церковного округу» [Вагу/2]. Про це він письмово повідомив також інших двох пробстів [KRELM, Búcsú. I. fond, 10.C.].

20 січня 1947 року в Мукачеві відбулася зустріч духовенства, на якій крім трьох пробстів зібралися члени «Кола східних братів». [KRELM, Búcsú. I. fond, 10. C.]. Священники «Кола східних братів» подали трьом пробстам складений власноруч список керівників по кожному

округу [Норкау, 1998:118]. «Яким обуренням це завершилося!» – писав пізніше про цей випадок Горкої, адже три пробсти погодилися лише на вибори особи, що відповідатиме за зв'язки з державною владою – так званого обласного уповноваженого. Мукачівський духівник Йожеф Ковач у листі до Дюлі Барі від 21-го січня наполегливо просив його, що – як сформульовано в листі – «спершу нам треба погодити особу “старшого” /ймовірно, мається на увазі єпископ/» [Норкау, 1998:119]. І далі продовжував: «Якщо Високоповажний Пан Пробст не готовий до надзвичайних труднощів, що чекають єпископа вже тут і зараз, тоді, на мою думку, на це здатний лише Іштван Дьорке, який випробуваний, авторитетний, досвідчений. Прошу якомога швидше організувати його вибори! Дуже Вас прошу про це! І третє та останнє велике прохання: прошу скласти список майбутніх співробітників І. Дьорке так, щоб він відповідав принципу моїх перших прохань. Будьте добрі обдумати запропонований І. Дьорке список із цієї точки зору, по можливості прийняти його та забезпечити його затвердження» [там само]. З тексту стає зрозуміло, що духовенство «Кола східних братів» вже знало про небажання Д. Барі обійняти посаду єпископа і очікувало від нього лише те, щоби він, як висловився в останньому реченні священник Й. Ковач, «прийняв і забезпечив затвердження» складеного ними списку. З цитованого листа дізнаємося й те, що 22-го січня пробсти планували провести нову нараду, на якій вони зійшлися на тому, що на посаду так званого обласного уповноваженого треба обрати кандидатуру якомога швидше, бо інакше не зможуть вести переговори з владою про проведення реєстрації. Також дійшли згоди, що найбільш відповідною особою на цей пост буде Іштван Дьорке. Тобто пробсти рекомендували громадам саме цю людину. Відповідно видано розпорядження про проведення виборів у громадах усіх трьох церковних округів, на яких на посаду обласного уповноваженого висунуто Іштвана Дьорке. 12 лютого 1947 року в селі Великі Береги складено протокол про розподіл голосів та підсумкові результати. Із 85 громад трьох церковних округів, що мали право голосу, свої рішення надіслали 82: запропонований керівництвом церкви Іштван Дьорке набрав 80 голосів, а на посаду його секретаря 78 голосами був обраний Йожеф Пажіт [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.18. Арк.4].

Написаний від руки переклад російською мовою протоколу виборів разом із оригіналом отримав і С. Лямін-Агафонов [там само, 3], який 22 лютого повідомив про ці результати Київ. 15 березня П. Вільховий записав таку примітку на полях звіту ужгородського уповноваженого: «Т. Сазонову. Дати вказівки: 1. Дати “відвід” обраному в єпископи Д'єрке Стефану Івановичу. 2. Утриматися від нових виборів єпископа до особливих розпоряджень» [ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34. Арк.130]. Однак закарпатські реформати нічого про це не знали, а організація «Коло східних братів» виступала за якомога швидше висвячення І. Дьорке та його вступ на обидві посади (обласний уповноважений і єпископ). Проте цього – принаймні як свідчать відомі джерела – побоювалися і Д. Барі, і Шандор Лайош, які давали згоду тільки на першу посаду. Натомість І. Дьорке був готовий посісти посаду тільки в тому разі, якщо отримає обидва повноваження. Стосовно цього Д. Барі у циркулярі від травня 1947 року писав: «...також на Ваше прохання хотілося б з'ясувати цю справу попередньо принаймні на загальних зборах духовенства, щоби досягти згоди. З цією метою я подав звернення до урядового уповноваженого» [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.18. Арк.8]. Це питання викликало протистояння у колі реформатського духовенства, оскільки члени організації «Коло східних братів», що групувалися навколо Іштвана Дьорке та Жігмонда Шімона, бажали за будь-яку ціну бачити на обох посадах свою людину, натомість три пробсти мали намір провести вибори єпископа відповідно до церковних законів. Тому благочинний Д. Барі ініціював збори священників, де планувалося обговорити, які повноваження матиме обласний уповноважений реформатської церкви. Цю зустріч хотіли провести 15-го квітня в Берегові [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.18. Арк.6], але С. Лямін-Агафонов відповідно до пункту 2 вказівки з Києва заборонив проведення будь-яких зборів [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.18. Арк.8].

Тим часом 22-го березня С.Лямін-Агафонов отримав з Києва нові вказівки П. Вільхового, який: 1) вимагав негайного підтвердження факту відмови новообраного єпископа від посади; 2) доручив С. Ляміну-Агафонову чітко розтлумачити Дюлі Барі та його помічникам (берегівському, ужгородському та марамороському пробстам), що ніякі наради, конференції чи інші збори духовенства проводити без дозволу представника РСРК в області не дозволяється; 3) доручив голові виконавчого комітету Закарпатської обласної ради депутатів трудящих Іванові Туряниці звернутися письмово до керівників районів, щоби ті тримали під контролем дії духовенства усіх конфесій; 4) доручив поставити на облік усіх священників реформатської церкви, але в першу чергу тих, які входять до групи І. Дьорке («Коло східних братів»); 5) доручив розробити рекомендації, чи взагалі доцільно обирати реформатського єпископа, і якщо все ж такі так, тоді кого саме?; 6) доручив підготувати доповідну про історію формування і діяльність реформатської церкви [ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34. Арк.134.зв.].

На сьогодні ніяких документів про переговори з І. Дьорке не виявлено, але з аналізу наявних джерел можемо зробити висновок, що десь у період між 15 березня та 15 квітня він

.....
відмовився від посади, на яку його обрали. В. Войналович припускає, що це ймовірно трапилося внаслідок «обробки» КДБ [Войналович, 2005 : 651]. Це може бути дійсно так, особливо якщо взяти до уваги, що за Іштваном Дьорке органи держбезпеки слідували ще до його обрання.

Ми поки не бачимо внутрішнього зв'язку, але хронологічно видається не випадковим, що після відмови І. Дьорке, 28 березня 1947 року, Жігмонд Шімон (угор. Simon Zsigmond), Йожеф Зімані (угор. Zimányi József) та Барна Горкої (Horkay Barna) «відвідали» Берегівський районний відділ КДБ, де висловили адресовані для Сталіна тези віровчення. Проте начальник відділу відправив усіх трьох священників в Ужгород до С. Ляміна-Агафонова. Ті так і зробили наступного дня, подавши там свої тези у письмовій формі. Б. Горкої у спогадах пише лише про себе та Й. Зімані [Horkay, 1998], однак у документі, що зберігся, стоїть і підпис Жігмонда Шімоні [ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34. Арк.138, 141]. Цього самого дня, 28 березня, була проведена рада церковних округів, про які дізнаємося з листа священника села Фанчиково, угочанського пробста Шандора Лайоша від 8 квітня 1947 року. Він, зокрема, зазначав і те, що старшого обрали «лише тимчасово, для вирішення нагальних питань, тож про його висвячення не може бути й мови» [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.18. Арк.7]. На цьому зібранні Дюла Барі подав у відставку з посади березького пробста, тож ці функції почав виконувати його заступник, священник з села Попово Іштван Ійєш. Попри це після ради обласний уповноважений РСРК викликав до себе в Ужгород Д. Барі на 15-те квітня. Щоправда останній у призначений день з'явитися не зумів через ремонт залізничної колії в Батєві. Зрештою, 6 травня він зустрівся з С. Лямін-Агафоновим, який спробував умовити священника, щоби той погодився *тимчасово* виконувати роль обласного уповноваження, оскільки київське керівництво не вважало вибори 12-го лютого законними, тому й скасувало їх. Чиновник повідомив Д. Барі про відставку І. Дьорке як доконаний факт. Тож Д. Барі погодився стати *старшим*, тобто роль старшого обласного уповноваженого, адже він дійсно був церковним старійшиною (угор. korelnök – найстарша особа серед духовенства, яка вважалася його неофіційним лідером).

Паралельно в Києві розпочалися процеси, про які на місці ще нічого не знали: П. Вільховий одразу після спроби обрати обласного уповноваженого в лютому звернувся до КДБ по допомогу, бо вважав, що справа переросла повноваження його структури. КДБ почало стеження за діяльністю священників, що входили до організації «Коло східних братів». Після цього був лист із тезами про віровчення, адресований до Сталіна. Після двох місяців аналізу П. Вільховий у травні 1947 р. отримав висновок органів держбезпеки, в якому йшлося, що «“Клуб біблійських братів” – антирадянська організація, яка 1939 р. перетворилася на політичну організацію під назвою “Східні брати” і прагнула всіляко сприяти фашистам Угорщини у перетворенні Закарпатської України на провінцію Святостефанівської вотчини» [ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34. Арк.134]. Стало однозначно зрозуміло, що організацію треба розпустити. Саме таку рекомендацію направив П.Вільховий у Москву. А вже 20 травня 1947 року на виконання рішення Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР, уповноважений РСРК у Закарпатській області розпустив організацію, що називала себе «Коло східних братів» і, на думку влади, діяла нелегально. Про це 11 червня офіційно були повідомлені Жігмонд Шімон, Барна Горкої та Йожеф Зімані [АУСБУЗО, Ф.2258. Оп.1. Од.зб.5983. Д. С-2274. Арк.320.]. У світлі цих подій Київ наказав здійснити всебічне «вивчення» діяльності закарпатських реформатів, у рамках якого з'ясувати матеріальний стан церкви; кількість і національність вірян; місячний дохід та біографії священників, їхні зустрічі з вірянами, підготовчу роботу з молоддю перед конфірмацією; політичні погляди впливових діячів церкви; наявність молодіжних, жіночих та дитячих спілок у рамках церкви [ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34. Арк.146].

Майже у цей самий період, 19 травня 1947 року, С. Лямін-Агофонов отримав із Києва російський переклад листа, написаного головою Генерального конвенту Реформатської церкви Угорщини Ласло Ровосом (угор. Ravasz László) до голови Союзу баптистів Луї Д. Ньютона (Louie D. Newton), у якому Л. Ровос просить про «включення закарпатських реформатських громад до спілки російських протестантів» [MRE ZSL 2f. 41d. 1947/1485:4-5]. А Луї Д. Ньютон написав про це листа до Москви голові Всесоюзної ради Євангельських християн-баптистів Якову Жидкову [ДАЗО. Ф.Р-1490, Оп.1. Од.зб.18. Арк.13]. Це зближення (або об'єднання, або співпраця) реформатів та євангельських християн-баптистів у той момент видалося державним органам дуже доречним, оскільки вирішило б питання цієї «окремішньої» релігійної структури (адже ще в лютому 1946 року закарпатські так звані «вільні християни» вступили до організації Євангельських християн-баптистів, що, до речі, «педалювали» саме органи влади). Про те, що до закарпатського реформатського духовенства надійшло два листи Генерального конвенту Реформатської церкви Угорщини свідчить одне тогочасне джерело [там само, Арк.21]. Тільки після хронологічного укладання усіх джерел стало очевидним, що ще до написання цього листа, 2-го червня, на Закарпатті побував член Всесоюзної ради Євангельських християн-баптистів Ілля Григорович Іванов. Оскільки уповноважений у справах релігійних культів не перешкоджав

цій зустрічі, можемо припустити, що органи влади позитивно ставилися до ідеї приєднання реформатів до ЄХБ. Але це зумовило б іншу проблематику.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що влада не визнала виборів обласного уповноваженого, які відбулися на основі внутрішніх структурних механізмів реформатської церкви, оскільки вбачала в цьому завдання шкоди власному авторитету. Тому РСРК, зловживаючи своєю владою, скасувала результати виборів, ініціювала перевірку КДБ як особи обраного І. Дьорке, так і організації «Коло східних братів». Крім цього, РСРК настоювало, щоби посаду обласного уповноваженого посів пробст Д. Барі (хоча той подав у відставку з посади пробста), оскільки в його готовності до компромісів влада вбачала прояв лояльності. Паралельно запущено процес повної перевірки реформатів, а також розглядалася можливість їх злиття з організацією євангельських християн-баптистів.

Подяка. Висловлюю щирі вдячності працівникам архівних установ України та Угорщини за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Fodor, Gusztáv. (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában [Життя реформатської церкви на Закарпатті в віджимі сталінської церковної політики.] In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (Eds.). *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai, 170–198. Beregszász–Ungvár: „Rik-U” Kiadó.

Horkay, Barnabás. (1998). A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. Н.п. [Коло східних братів. Картини закарпатського відродження].

KRELM – Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma [Архів і музей Закарпатської реформатської церкви, Берегове].

Bary/1 Gyula beregi ref. esperes levele Nagytszeteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalu [Лист бережського реф. пробста Дюли Барі до вельмишановного пана Іштвана Дьорке, головного писаря єпархії, радника Берегуйфалу]. Оригінал листа надав автору Сабольтч Дьорке, син Іштвана Дьорке.

Bary/2 Gyula beregi ref. esperes levele a Területi Vallásügyi Meghatalmazottnak Ungvárra. 1.K.i./1947. sz. alatt. [Лист бережського реф. пробста Дюли Барі до уповноваженого РСРК у Закарпатській області № 1.K.i./1947]. Оригінал листа надав автору Сабольтч Дьорке, син Іштвана Дьорке (за що автор хоче йому ще раз подякувати).

MRE ZSL – Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára [Синодський архів Реформатської церкви Угорщини, Будапешт].

Szamborovszkyné Nagy, Ibolya. (2020). „Egyedül, de hitünkben megerősödve”. Bary Gyula lelkesítő tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején. [«Один, але зміцнений у своїй вірі». Душпастирська діяльність Дюли Барі за часів першої Чехословацької республіки]. *Teológiai Fórum*, 2, 147–176. Режим доступу: http://www.refteologia.sk/TF_2020_2.pdf.

АУСБУЗО – Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області.

Бондарчук П. (2010). Особливості релігійної ситуації в Україні у середині 1940-х – на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*, 2, 137–163.

Войналович В. (2005). *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*: [монографія]; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ: Світогляд. 741 с.

ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.

Капітан, Л. (2013/1). Процес реєстрації реформатських громад в повоєнному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра. *Краєзнавство*, 2, 139–145.

Капітан, Л. (2013/2). Реформатська церква Закарпаття у контексті антирелігійної політики радянської адміністрації повоєнних років. *Гуржіївські історичні читання*, 6, 240–443.

Лешко О. (2002). Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках. *Sacratika–Карпати́ка. Вип. 20. Релігія та церква в центральній та південно-східній Європі*. Ужгород. 105–114.

Лешко О. (2003). Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія*, 9, 74–82.

Лисенко О. (1998). *Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр.* Київ: Інститут історії України НАНУ, 403 с.

Пашенко В. (2002). *Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ ст. до наших днів)*. Полтава: АСМІ, 616 с.

РГАСПИ – Российский государственный архив социально-политической истории.

.....
Саламаха І. (2001). Реформатська церква Закарпаття в перші післявоєнні роки (1945–1948). *Історія релігій в Україні. Праці XI Міжнародної наукової конференції*. (Кн.1.) Львів, 372–378.

ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Шерстюк І. (2012). Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки. *Історична пам'ять*, 28, 85–92.

Ibolya I. Szamborovszky-Nagy

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

PhD, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ukraine)

Election of the Territorial Representative of the Transcarpathian Reformed Church and its Consequences

Abstract. *The aim of the article is to reconstruct the establishment of contacts between the Reformed Church of Transcarpathia and the Council for the Affairs of Religious Cults, the new regional office in the area, as well as the appointment of the so-called contact person between the state and the denomination, and the consequences of a failed election. **Methodology** the study is based on the analysis of little-known and unknown archival sources including the Synod Archives of the Reformed Church in Hungary, the Transcarpathian Regional State Archives and the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. **The novelty** of the study lies in the fact that in Ukrainian church history research, the problem of the Transcarpathian Calvinists has been only partially and not chronologically researched. However, the history of Protestants received widespread attention. **Conclusions.** The author came to the conclusion that following the Soviet invasion of Transcarpathia, the Reformed (Calvinist) church organization suffered significant damage since two of its three deans and 25 of its 113 pastors had left the office. In addition, 20–25% of congregation (male) members were carried off for what was called a three days' restoration work but in fact were deported. The chaotic situation was exacerbated by the fact that the state registration of the Reformed Church was rejected by the Council for the Affairs of Religious Cults office in 1946, until the time a territorial representative was appointed. Meanwhile, it also turned out that the religious office was unaware of either the organizational structure or the territorial distribution of the Reformed Church, or even the number of believers belonging to the denomination. However, when the territorial representative was elected, the fact that his appointment had not been agreed on with the regional religious commissioner caused another problem.*

The authorities considered the failure of agreement an insult and as a result, the Council for the Affairs of Religious Cults office asserted its authority by invalidating the results of the election. Moreover, it initiated a State Security Committee (KGB) surveillance of the elected Györke's friends. Similarly, the KGB classified Györke's activities as anti-state. The Council for the Affairs of Religious Cults wanted to see Bishop Bary as the territorial representative because it was believed that his willingness to compromise would serve the interests of state power. The Council for the Affairs of Religious Cults had also become aware of its lack of knowledge about the Reformed Church and therefore, it launched a full screening of the church. Furthermore, the Council did not rule out the possibility of its incorporation into the organization of the Evangelical Christian Baptists.

Key words: Gyula Bary, István Györke, Reformed (Calvinists), Soviet authority, Transcarpathia, Transcarpathian Reformed Church.

References:

AUSBUZO – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy v Zakarpatskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in the Transcarpathian region]. [in Ukrainian].

Bary/1 Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalú [Letter from Gyula Bary, Reformed Archbishop of Bereg Reverend István Györke, Diocesan Chief Notary, Councilor Beregújfalú]. The original letter was given to the author by Szabolcs Györke, son of Istvan Dorke (for which the author wishes to thank him once again) [in Hungarian].

Bary/2 Gyula beregi ref. esperes levele a Területi Vallásügyi Meghatalmazottnak Ungvárra. to the Territorial Commissioner for Religion in Uzhgorod. under №1.K.i./1947 [Letter from Gyula Bary, Reformed Archbishop of Bereg №1.K.i./1947]. The original letter was given to the author by Szabolcs Györke, son of Istvan Dorke (for which the author wishes to thank him once again) [in Hungarian].

Bondarchuk, P. (2010). Osoblyvosti relihiinoi sytuatsii v Ukraini u seredyni 1940-kh – na pochatku 1950-kh rr. [Features of the religious situation in Ukraine in the mid-1940s – early 1950s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 137–163. [in Ukrainian].

DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State Archive of Transcarpathian Oblast] [in Ukrainian].

- Fodor, G.** (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (Eds.). *A kommunizmus áldozata, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai, 170–198. Beregszász–Ungvár: „Rik-U” Kiadó, [in Hungarian].
- Horkay, B.** (1998). *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. H.n. Kom Over En Help Alapítvány. 251 p. [in Hungarian].
- Kapitan, L.** (2013/1). Protses reiestratsii reformatskykh hromad v povoiennomu Zakarpatti: proiav loialnosti chy politychna hra [The process of registration of reformist communities in post-war Transcarpathia: a show of loyalty or a political game]. *Kraieznavstvo*, 2, 139–145. [in Ukrainian].
- Kapitan, L.** (2013/2). Reformatska tserkva Zakarpattia u konteksti antyrelihiinoi polityky radianskoi administratsii povoiennykh rokiv. [Reformed Church of Transcarpathia in the context of anti-religious policy of the Soviet administration in the postwar years]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*, 6, 240–244. [in Ukrainian].
- KRELM** – Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma [Archives and Museum of the Transcarpathian Reformed Church]. [in Hungarian].
- Leshko, O.** (2002). Derzhavna polityka i protestantski hromady Zakarpattia v 1946–1949 rokakh [State policy and Protestant communities of Transcarpathia in 1946–1949] *Carpatika–Karpatyka: Religii i tserkva v krainakh Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropi*. Uzhhorod: Vid-vo UzhNU, 20, 105–114. [in Ukrainian].
- Leshko, O.** (2003). Reformatske dukhovenstvo Zakarpattia v druhii polovyni 40–50-kh rokakh. [Reformed clergy of Transcarpathia in the second half of the 40-50's]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Serii: Istorii*, 9, Uzhgorod: Vyd-vo UzhNU, 74–82. [in Ukrainian].
- Lysenko, O.** *Tserkovne zhyttia v Ukraini. 1943–1946 rr.* [Church life in Ukraine in 1943–1946]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU, 403 S. [in Ukrainian].
- MREZSL** – Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [Synod Archives of the Reformed Church in Hungary]. [in Hungarian].
- Pashchenko, V.** (2002). *Hreko-katolyky v Ukraini (vid 40-kh rokiv KhKh st. do nashykh dniv* [Greek Catholics in Ukraine (from the 1940s to the present day)]. . Poltava: ASMI, 616 S. [in Ukrainian].
- RGASPI** – Rossiyskiy gosudarstvennyi arkhiv sotsialno-polytycheskoi ystoriy [Russian State Archives of Socio-Political History – Moscow, Russia]. [in Russian].
- Salamakha, I.** (2001). Reformatska tserkva Zakarpattia v pershi pisliavoienni roky (1945–1948). [Reformed Church of Transcarpathia in the first postwar years (1945–1948)]. *Istoriia religii v Ukraini. Pratsi Khl Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. (Kn. 1.)* Lviv: Logos. 372–378. [in Ukrainian].
- Sherstiuk, I.** (2012). Zakarpatska reformatska tserkva u pershi povoienni roky. [Transcarpathian Reformed Church in the first post-war years], *Istorychna pamiat*, 28, 85–92. [in Ukrainian].
- Szamborovszkyné Nagy, I.** (2020). „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!” A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947). In Kiss, R.; Lányi, G. (Eds.). *Hagyomány, identitás, történelem* (2. kötet. Pp. 377–398). Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet [in Hungarian].
- TsDAVOVU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities and Administration of Ukraine]. [in Ukrainian].
- Vojnalovych, V.** (2005). *Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichnyi dyskurs*. [Party-state policy on religion and religious institutions in Ukraine in 1940–1960: political discourse]. NAN Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. Kyiv: Svithliad, 741. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 18.04.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 26.05.2022 р.